

Serbų ir kroatų nacionalizmo atgimimo prielaidos XX a. pabaigoje

Nacionalizmas vienaip ar kitaip veikė visus politinius procesus buvusioje Jugoslavijoje. Ypač didelę reikšmę turėjo serbų bei kroatų nacionalizmo susidūrimas. Todėl šių tautų nacionalizmo specifikos nagrinėjimas yra reikšmingas norint aiškiau suprasti ten vykstančius politinius įvykius.

Nacionalizmo atgimimas buvo bendras reiškinys visose Rytų ir Centrinės Europos valstybėse, kurios atsisakė socialistinio vystymosi ir patyrė ūkinę ir politinę transformaciją. Tačiau ne visose posocialistinėse valstybėse nacionalizmas tapo vyraujančia politine ideologija. Vienose valstybėse nacionalizmo pakilimas sąlygojo jų dezintegraciją (kaip TSRS ir Jugoslavijos atveju) arba skilimą (kaip Čekoslovakijoje), kitose valstybėse, nors ir turėjusiose galias nacionalizmo tradicijas prieškaryje, komunizmo žlugimas nesukėlė nacionalinių konfliktų atsiradimo ar paastrėjimo. Tai daugiausia valstybės, kurios pokaryje neteko nacionalinių mažumų ir dėl savo vienalytiškumo neturi atvirų teritorinių ginčų su kaimynais. Iš tokių valstybių galima paminėti Lenkiją, Vengriją, iš buvusių Jugoslavijos respublikų – Slovėniją (nacionalizmas, pasireiškęs atsiskyrimo nuo Jugoslavijos Federacijos metu, netapo vyraujančia politine ideologija). Tai rodo, kad nacionalizmo atgimimo grindimas vien istorine tautų nesantaika, išlikusia nuo tarpukario periodo ir iš anksčiau, nėra pakankamas ir kad šis reiškinys yra sudėtingesnės kilmės. Šio straipsnio tikslas yra pabandyti surasti priežastis, paskatinusias serbų ir kroatų nacionalizmo atgimimą ir įsigalėjimą Jugoslavijos Socialistinėje Federacinėje Respublikoje paskutiniajame XX a. dešimtmetyje ir jo įtaką Federacijos žlugimui. Straipsnyje išskiriamos kelios tarpusavyje susijusios prielaidos, kuriomis remiantis nagrinėjama serbų ir kroatų nacionalizmo specifika ir tarpusavio panašumai. Tai šių tautų nacionalizmo istorija, ekonomikos įtaka nacionalizmui, socialinės-psichologinės priežastys bei užsienio politikos ir nacionalizmo sąveika.

Apibrėžimai

Patogiausia yra naudotis E. Gelnerio nacionalizmo apibrėžimu, kuris teigia, kad nacionalizmas yra “pirmiausia principas, pagal kurį politinis ir nacionalinis vienetai turi sutapti”¹. Taip pat būtų galima teigti, kad pats nacionalizmas apibrėžia tautos apgyvendintą teritoriją (tėvynę) ir tautą sudarančius žmones. Be to, nacionalizmas yra politinis projektas, siekiantis nacionalinės valstybės arba teritorinės autonomijos, t.y. tautos apgyvendintos teritorijos kontrolės². Jugoslavijos atveju ta teritorija, taip pat ir etninė priklausomybė yra ypač ginčytina, todėl skirtingų tautų nacionalizmo susidūrimas yra užprogramuotas iš anksto. Dėl to svarbūs tampa istoriniai argumentai, siekiantys praeitį iki viduramžių.

“Nacionalizmo atgimimo” terminas šiame straipsnyje yra vartojamas gana sąlygiškai. Susiformavęs XIX a. serbų ir kroatų nacionalizmas niekada nebuvo visiškai išnykęs, tik tam tikrais periodais jo raiška buvo labiau slopinama ir mažiau pastebima. Nacionalizmo atgimimu yra vadinamas laikotarpis nuo 1989 metų, kai nacionalizmas tapo vyraujančia politine ideologija tiek Serbijoje, tiek Kroatijoje³.

Antrojo pasaulinio karo metu ir jam pasibaigus Jugoslavijos komunistai tikėjosi, kad sudarius TSRS tipo federaciją bei kuriant socializmą nacionalizmas išnyks, tačiau nors nacionalizmo ideologinė plėtra komunistinio režimo ir buvo ribojama, tačiau pamažu iškilo sąlygos nacionalizmo atgimimui. O XX a. aštuntajame-devintajame dešimtmetyje nacionalizmas tapo pagrindine politine ideologija Serbijoje ir Kroatijoje. Šis tapsmas nebuvo atsitiktinis. Jis susijęs su Serbijos ir Kroatijos politinio elito veikla, kuri yra nagrinėjama šio straipsnio atskiroje dalyje.

Jugoslavijos tautų nacionalizmo įvardijimo problemos

Serbų ir kroatų nacionalizmo priežastis nagrinėjančius darbus galime skirti į dvi dalis. Vieni teigia, kad nacionalizmo pobūdis Jugoslavijoje, kaip ir visoje Rytų Europoje, susiformavęs dar jų kovos su daugiaetninėmis imperijomis metu. Taigi jis turi negatyvų nuolatinės kovos su priešų palikimą ir yra linkęs į skirstymą “mes/geri, kiti/blogi”⁴. Akcentuojama tai, kad tautos Rytų ir Centrinėje Europoje susiformavo griauinant imperijas, atsiskyrimo būdu, todėl nacionalizmui būdingas negatyvusis akcentas, pabrėžiantis nuolatinės kovos su vidiniu ar išoriniu priešų būtinybę. Taip pat tokio pobūdžio darbuose dažnai minima, kad komunistinė ideologija panaši į nacionalistinę tuo pačiu polinkiu skirstyti į savus ir svetimus. Toks požiūris tebesiremia H. Kohno teorija, kuri skirsto nacionalizmą į vakarietiškoji – liberalų pilietinį ir rytietiškoji – etninį kultūrinį.

Tačiau reiktų pasakyti, kad šis skirstymas, buvęs aiškus nagrinėjant XIX a. – XX a. pirmosios pusės nacionalizmą, nelabai tinka XX a. pabaigos realijoms. XX a. pabaigoje skirtumas tarp liberalaus ir etnokultūrinio nacionalizmo nebėra toks aiškus: visi XX a. pabaigos nacionalizmai yra etnokultūriniai. Pasak E. J. Hobsbawmo, negatyvus skaldantis nacionalizmas yra tipiškas XX a. pabaigai. Tai reiškia, jog remiamasi skaldančiais reiškiniais – “etniškumu”, kalba ar religija⁵. Be to, paprastai ši nacionalizmo forma, siekdama suvienyti visus savo tautos žmones į vieną nacionalinę valstybę, tos teisės nepripažįsta kitoms tautoms. Šiuo atžvilgiu negalima išvelgti skirtumo tarp Rytų Europos nacionalizmo formų ir Vakarų Europos etnonacionalizmo pastaraisiais dešimtmečiais. Be to, liberalus nacionalizmas dažnai painiojamas su tautine savimone, kuri savaimė nėra orientuota į politinį veikimą: tai yra viso labo atskirų individų psichologinė būseną, o ne visuomeninis reiškinys.

Antras nacionalizmo atgimimo, ypač Jugoslavijoje, aiškinimas susijęs su politinio elito vaidmeniu. Susidūręs su sunkiai sprendžiamomis politinėmis, ekonominėmis problemomis elitas linkęs legitimacijos savo veikimui ieškoti nacionalizmo įvedimu į politinę praktiką. Kuo blogiau valstybė atitinka nacionalinės valstybės idealą (didelės etninės mažumos, didelė tautos dalis kaimyninėse šalyse), tuo tokios politikos sėkmės galimybės didesnės. Jeigu šių prielaidų nėra, nacionalizmas neatsiranda, nepaisant jokio “negatyvaus palikimo”. Šis požiūris taip pat dažnai neišvengia kraštutinumų. Etniniai konfliktai Ju-

goslavijoje imami traktuoti tik kaip asmeninės S. Miloševićiaus, F. Tudjmano ar kitų vadovujančių asmenų, siekiančių išsilaikyti valdžioje, įtakos rezultatas. Ypač šią versiją supaprastinti mėgsta žurnalistai, kurie rašo apie Serbiją, Kroatiją ir S. Miloševićiaus vaidmenį Jugoslavijos dezintegracijai.

Šiame straipsnyje iš dalies derinamos ir analizuojamos abi pozicijos, norint gauti kuo aiškesnį nagrinėjamų nacionalizmo formų vaizdą.

Nacionalizmo kilmė

Serbų bei kroatų, kaip ir daugelio kitų Rytų Europos tautų, nacionalizmas atsirado XIX a. antroje pusėje. Tačiau serbų ir kroatų padėtis ir nacionalizmo pobūdis iš pat pradžių skyrėsi. Serbija jau 1878 metais tapo nepriklausoma valstybe. Serbų vadovybė, paveikta sėkmingo Vokietijos ir Italijos suvienijimo XIX a., orientavosi į pietų slavų išvadavimą iš Habsburgų ir Osmanų imperijų. Slavų suvienijimas po Serbijos skeptru buvo pagrindinė nacionalistinė programa. Ji skyrėsi nuo tradicinės nacionalistinės programos, pagal kurią siekiama į vieną valstybę suvienyti tik vienos tautos žmones. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad daugelio dabartinių Jugoslavijos tautų tautinis sąmoningumas tuo metu buvo menkas ir serbai savarankiškoms tautomis jų nelaikė. Pirmą kartą tokią programą – *Načertanije* – 1844 m. sudarė I. Garašaninas. Pagrindiniai šios programos punktai buvo šie:

- a) (...) visų serbų suvienijimas,
- b) nuolatinė plėtimosi į Bosniją-Hercegoviną ir “serbų” Makedoniją būtinybė,
- c) “Balkanai – Balkanų gyventojams” principas, raginant kitas Europos galias nesikišti,
- (...) e) visų pietų slavų išvadavimas ir jų suvienijimas po Serbijos skeptru⁶.

Kroatų nacionalistinis sąjūdis prasidėjo XIX a. viduryje, tačiau, skirtingai nuo kitų Balkanų tautų sąjūdžių, iki Pirmojo pasaulinio karo politiškai nepasiekė didesnių rezultatų. Kroatai turėjo labai ribotą autonomiją su vietiniu atstovaujamoju susirinkimu, kuris neturėjo galios spręsti svarbiausių problemų. Dėl nesėkmingų pastangų siekti didesnės nepriklausomybės nuo Habsburgų monarchijos XX a. pradžioje tarp kroatų buvo populiarius “jugoslavizmas”, siekiantis sujungti į vieną valstybę visus pietų slavus. Kartu formavosi ir antiserbiškas šovinizmas, tapęs populiarius tarpukaryje. Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusioje centralizuotoje Serbų, kroatų ir slovėnų karalystėje dominavo serbai. Tai nebuvo laisva federacija, kokios siekė kroatai.

Sostinė ir centrinis aparatas buvo Belgrade, kur vyravo didžiaserbiška tautinė idėja. Ilgą laiką kovoje dėl autonomijos Vengrijos karalystėje kroatiai bendra valstybe buvo labiausiai nusivylę.

Skirtinga Jugoslavijos tautų nacionalizmo istorija galėjo įtakoti skirtingą bendros valstybės supratimą. P. Sugaro teigimu, aristokratinis serbų nacionalizmas, bandydamas įsiviešpatauti bendroje valstybėje, susidūrė su kroatų aristokratinio ir biurokratinio nacionalizmo mišiniu bei buržuaziniu slovėnų nacionalizmu⁷.

Jugoslavijos SFR kroatiai taip pat buvo labiausiai linkę į separatizmą. Ryškiausiai atsiskyrimo siekis pasireiškė per 1969–1971 metų vadinamąjį “Kroatų pavasarį”, kuris buvo nuslopintas represijomis. Buvo pašalinti judėjimo lyderiai, vykdomi areštai ir persekiojimai.

Ekonominiai aspektai

Viena iš nacionalizmo atgimimo priežasčių gali būti laikoma ekonominė krizė, Jugoslavijos Federacijoje prasidėjusi aštuntajame dešimtmetyje. Ekonominiai skirtumai Jugoslavijoje egzistavo nuo jos susikūrimo laikų ir, nepaisant aktyvių vadovybės pastangų, nebuvo įveikti. Ryškūs ekonominiai skirtumai dažnai yra priežastis, trukdanti valstybių integracijai arba skatinanti separatizmą. Neturinčios valstybės tautos negali apginti savo ekonominių interesų⁸. Ekonominės problemos stiprina nacionalistų argumentą, kad tik nacionalinė valstybė gali sudaryti sąlygas atsiskleisti unikaliai tautos dvasiai (taip pat ir ekonominėje sferoje).

Pagrindinių etninių konfliktų židinius Jugoslavijoje galima pastebėti ten, kur buvo ryškūs ekonominiai skirtumai tarp agrarinės, ekonomiškai atsilikusios periferijos ir pramoninių, ekonomiškai geriau išsivysčiusių centrų. Tačiau remiantis vien tik šiomis priežastimis etninių konfliktų Jugoslavijoje paaiškinti negalima. Nacionalistiniai sąjūdžiai kilo ir atsilikusiose šalies dalyse (Kosove), ir ekonomiškai labiau pažengusiose (Kroatijoje).

1980 m. ekonominė krizė sustiprino prieštaravimus, kilusius dėl ekonominių reformų pobūdžio ir ekonominės pagalbos mažiau ekonomiškai išsivysčiusioms respublikoms. Ekonominių problemų sąsaja su politiniais protestais ir nacionalizmu nebuvo nauja Jugoslavijos istorijoje. Ekonominė 1960 m. krizė sukėlė politinius protestus ir nacionalinius albanų, kroatų, serbų judėjimus. Šių įvykių įtakota nauja 1974 m. Jugoslavijos Konstitucija buvo orientuota į ekonomikos ir kai kurių kitų valstybės

valdymo sričių decentralizavimą. Nuo šiol Jugoslavijos respublikų vadovybės galėjo kelti pretenzijas dėl centrinių fondų paskirstymo, stengdamosi suteikti kuo didesnę gerovę “savo” respublikai.

Kadangi vakarinių Jugoslavijos respublikų – Kroatijos ir Slovėnijos (iš dalies ir Serbijos) – ekonomika buvo daug labiau išsivysčiusi, jos buvo suinteresuotos liberaliomis reformomis ir didesne šalies decentralizacija. Serbijos vadovybė ir centrinis biurokratinis aparatas kaip priemonę ekonominei krizei įveikti, priešingai, matė didesnę centralizaciją. Kitos respublikos užėmė tarpinę poziciją arba neturėjo aiškios nuomonės.

Gamybos ir gyvenimo lygio smukimas, hiperinfliacija, išskolinimas užsieniui, bedarystė, varžanti monetarinė politika, bendras ekonominio savivaldos modelio žlugimas – su tokiais ekonominėmis problemomis susidūrė Jugoslavija dešimtmetyje. Tokia situacija buvo palanki pradėti vieniems kitus kaltinti dėl ekonominio išnaudojimo ir nelygiateisiškumo. Kroatija ir Slovėnija piktinosi “našta, uždėta jų ekonomikoms subsidijuojant Pietų ekonomikų juodąsias skylės”. Tuo tarpu serbai ir Pietų respublikos skundėsi savo “ekonominiu pavaldumu Šiaurei”⁹. Su ekonominėmis atsilikusių Jugoslavijos dalių problemomis iš dalies susijusi ir serbų bei juodkalniečių migracija iš Kosovo, tapusi serbų nacionalistams grėsmės serbų tautai šaltiniu.

Pasak I. Berlino, nacionalizmui atsirasti neužtenka istorinių priežasčių, būtina nauja gyvenimo vizija, su kuria tam tikra tauta galėtų identifikuotis, orientuoti į ją savo elgesį¹⁰. Tokia vizija gali tapti ekonominis suklestėjimas atsiskyrus nuo federacijos ar kito politinio vieneto¹¹. Be to, ekonominė krizė vyko ir dramatiškų pasikeitimų Centrinėje Europoje metu, kai socializmo sistema ėmė irti ir atsirado naujų vystymosi prioritetų bei alternatyvų (pvz., Europos integracija).

Nors nacionalizmo neįmanoma paaiškinti vien ekonominėmis priežastimis, tačiau galima teigti, kad jo ideologija turi kur kas didesnes poveikio galimybes, jeigu vystosi praėjusi ekonominio nacionalizmo fazė.

Nacionalizmo atgimimas aštuntajame dešimtmetyje

Panašios reikšmės kaip XIX a. *Načertanije* XX a. pabaigos serbų nacionalizmui turėjo 1986 m. Serbijos Menų ir Mokslų Akademijos parengtas dokumentas, žinomas kaip “memorandumas”. Jis nebuvo oficialiai priimtas, tačiau tapo savotiška serbų

nacionalizmo programa. Memorandume tvirtinama, "kad Serbija esanti ekonomiškai, politiškai ir kultūriškai diskriminuojama Jugoslavijos viduje ir kad etniniams serbams yra iškilęs pavojus Kosovo krašte bei Kroatijoje"¹². Dokumente pabrėžiama būtinybė sujungti serbus, nepaisant egzistuojančių ribų tarp respublikų, ir užtikrinti serbų dominavimą Kosovo krašte, kur didžiąją dalį gyventojų sudaro albanai.

Netrukus prasideda ir demonstracijos bei mitingai prieš tariamą serbų padėties Kosovo krašte blogėjimą. Vienas iš pagrindinių tų protestų organizatorių buvo Serbijos komunistų partijos funkcionierius S. Miloševićius. S. Miloševićius, remdamasis nacionalistiniu sąjūdžiu Serbijoje dėl serbų teisių Kosove atstatymo, gana greitai įgavo vadovaujančią poziciją Serbijos komunistų sąjungoje ir vyriausybėje.

Tokia iš pirmo žvilgsnio keista socialistinių ir nacionalistinių idėjų samplaika Serbijoje buvo nulemta keleto priežasčių¹³. Pagrindinė greičiausiai buvo legitimacijos problema. Sugebėjimas užtikrinti minimalią gerovę darbininkams ir smulkiems žemės ūkio produkcijos gamintojams buvo vienas iš komunistinio režimo pagrindų kartu su "trečiojo" kelio ideologija. Žlungant komunistų sukurtam "socialiniam kontraktui", nacionalizmas buvo neišvengiama alternatyva, galėjusi legitimuoti jų valdžią.

Socialistų partija (buvę komunistai) nacionalizmu remiasi iki šiol. Ypač tai liečia visus klausimus, susijusius su Kosovo krašto padėtimi. Nuolat Kosovo krašte vykstantys albanų susirėmimai su vyriausybės armija ir policija rodo, kad Serbijos nacionalizmo ištakos ir toliau yra esminis Serbijos vadovybės dėmesio objektas. Serbijoje išlieka kova tarp nacionalistinių partijų, o kitos politinės grupės yra išstumtos į politinio gyvenimo pakraštį. V. Draškovičius, Serbijos Atsinaujinimo judėjimo lyderis, sutikimą bendradarbiauti vyriausybėje su S. Miloševićiaus Socialistų partija vadina "konstruktyviu visų patriotų bendradarbiavimu"¹⁴. Faktiškai tai reiškia, kad ir valdančioji, ir visos stambesnės opozicinės partijos sutaria dėl esamos politikos išlaikymo santykiuose su buvusiomis Jugoslavijos respublikomis ir Kosovo kraštu. Kosovo albanų viltys, kad savo protestų prieš savivaldos rinkimų rezultatų panaikinimą metu Serbijos opozicija palaikys normalizavimo kursą Kosove, nepasiteisino. Iš principo serbų nacionalizmo programa išliko tokia pati kaip ir XIX a. *Načertanije* ("metmenys"). Tai galime matyti iš (ultranacionalistinės) Serbijos Radikaliosios partijos lyderio V. Šešelio 1997 m. rinkiminės programos, reikalaujančios: "vieningos serbų valstybės sukūrimo (...) serbų

Krajinos, serbų Dubrovniko, serbų Bosnijos ir serbų Makedonijos išlaisvinimo"¹⁵.

Serbams Jugoslavijos dezintegracija buvo skaudiu atžvilgiu, kad buvo pažeistas savotiškas serbus tenkinantis kompromisas. Nors taip ir nebuvo sukurta Didžioji Serbija, tačiau visi serbai buvo vienoje valstybėje. Viena iš komunistų populiarumo Serbijoje ir Juodkalnijoje priežasčių yra ir ta, kad kiekviena antikomunistinė ataka buvo sutinkama kaip nacionalinis konfliktas, pasikėsinimas į dominuojančią serbų padėtį Federacijoje¹⁶.

Kitaip nei Serbijoje, kur nacionalizmas iš pat pradžių įgavo agresyvų pobūdį, kroatų nacionalizmas devintajame dešimtmetyje perėjo keletą fazių ir jį yra sunkiau apibrėžti¹⁷. Pirminė nacionalizmo fazė ne tik akcentavo nacionalinės valstybės sukūrimą, bet tai siejo ir su ekonomine bei politine liberalizacija. Teritorinė ekspansija, siekiant suvienyti visus kroatų vienoje valstybėje, buvo retai minima. Vėliau, vykstant kovoms su Jugoslavijos Nacionaline Armija (JNA) bei Bosnijos konflikto metu, liberalusis kroatų nacionalizmo pagrindas nyko. Kai nacionalizmas tapo agresyvus, ekspansionistinis, atsirado ir demokratiškesnių institucijų nykimo tendencija.

F. Tudjmano ir HDZ (Kroatijos Demokratinės Bendruomenės) partijos programa siekė įjungti dalį Bosnijos į Kroatijos teritoriją. Taip pat akcentuota būtinybė perimti į kroatų rankas tam tikras valstybinio gyvenimo sritis, kur dominavo serbai. Komunistų valdymo metais serbų buvo neproporcingai daug armijoje, policijoje, partiniuose ir valdymo organuose. Tai buvo neišvengiama režimo formavimosi pokaryje pasekmė. Siekiant perskirstyti valdžią pagal nacionalinį kriterijų buvo vykdoma valstybinių įstaigų "kroatizacija", sukėlus nerimą serbų mažumai.

Simbolinis aktas, turėjęs parodyti padėties pasikeitimą, buvo Konstitucijos pataisa, kuri panaikino nuostatą, jog serbai kartu su kroatais sudaro Kroatijos valstybę. Tai sukėlė serbų tautinės mažumos separatistinius bei susijungimo su Serbija siekius, kurie buvo uoliai skatinami Serbijos, pavyzdžiui, tokiais pareiškimais kaip S. Miloševićiaus: "Serbija yra ten, kur yra serbų kapi"¹⁸. Taigi nuo pat Kroatijos nepriklausomybės paskelbimo buvo atmesta galimybė sukurti daugiatautę, daugiakonfesinę valstybę, o griežtai pasukta prie nacionalinės valstybės idealo. Tai lėmė ir vėlesnę politiką Krajinos serbų atžvilgiu.

Nacionalistinė serbų kampanija žiniasklaidoje sukėlė kroatų nesaugumo jausmą. Dėl šio netikrumo jausmo iškilo HDZ lyderiai, nes jų pergalę rinkimuose lėmė jų nacionalistinės pažiūros. Komunistų

partijos pralaimėjimas pirmuosiuose demokratiškuose rinkimuose buvo veikiau ne piliečių anti-komunistinių nuotaikų rezultatas; to priežastis – pavėluotai perimtos nacionalistinės idėjos. Nacionalizmas suteikė Kroatijos valdančiosios partijos HDZ legitimaciją ekonomiškai ir politiškai kritišku periodu nuo JNA karo su Kroatijos pajėgomis pradžios bei serbų separatinių darinių susikūrimo Kroatijos teritorijoje iki 1995 m. puolimo Krajinoje. Todėl nacionalizmas buvo HDZ ir jos lyderio F. Tudjmano skatinamas ir propaguojamas. Galų gale išryškėjo tendencija tapatinti HDZ ir tautos sąvokas. Partiniai priešai buvo paverčiami nacionaliniais priešais. Kaip ir Serbijoje, opozicijos (socialdemokratų ir kitų partijų) bei tautinių mažumų reiškiniai buvo slopinami, nors HDZ rinkimuose dalyvavo kaip demokratinų jėgų blokas. Pastangos riboti demokratinę opoziciją išlieka iki šiol. Geras opozicijos tapatinimo su tautos priešais pavyzdys yra F. Tudjmano atsisakymas sutikti su opozicijos daugumos Zagrebo miesto taryboje siūlomu meru, motyvuojant, kad valstybės sostinė negali būti valdoma valstybės politikos oponentų¹⁹.

Socialinės-psichologinės prielaidos

Savo įtaką tokiai politinei raidai Serbijoje ir Kroatijoje padarė komunizmo palikimas, kuris buvo socialinis-psichologinis autoritarinių režimų išlikimo pagrindas²⁰. Valstybėje, neturinčioje pilietinės visuomenės ir stabilios socialinės struktūros, nacionalizmas visada yra puiki opozicija, galinti įsivyrėti ir užgožti visą politinį gyvenimą. Todėl nenuostabu, kad šiuo metu Serbijoje visos įtakingesnės partijos yra daugiau ar mažiau nacionalistinės, neišskiriant ir buvusio vadinamojo demokratinio opozicinio bloko *Zajedno*. Opozicijos nacionalistinei politikai nebuvimas būdingas ir Kroatijai, ir Serbijai. Kai 1995 m. buvo užimta Krajina, visos politinės partijos palaikė akciją, nors buvo aišku, kad armija verčia serbus išsikelti iš jų prieš daugelį amžių apgyventų teritorijų. Be to, tiek Serbijoje, tiek Kroatijoje valdančiosios partijos nuolat konfliktuoja su opozicija, slopina jos raišką, stengiasi kontroliuoti žiniasklaidą, pvz., Serbijos vadovybė stengiasi uždaryti nepriklausomą radijo stotį B-92, o Kroatija diskriminuoja laikraštį "Feral Tribune". Buvusioms Jugoslavijos respublikoms, kaip ir daugeliui pokomunistinių šalių, yra būdinga valstybės ir tautos interesų viršenybė prieš demokratiją ir žmogaus teises.

Komunizmo įtakotos Serbijos ir Kroatijos piliečių autoritarizmas (polinkis į autoritarinę valdžią) sutrukdė susiformuoti pozityviajai (liberaliojo)

nacionalizmo formai, pripažįstančiai kolektyvines ir individo laisves.

Užsienio politika ir nacionalizmas

Nacionalizmo atgimimas tarp atskirų Jugoslavijos tautų yra glaudžiai tarpusavyje susijęs. Galime atsekti daugybę vieni kitus įtakojančių ryšių. Taip susijęs yra Kosovo albanų ir serbų nacionalizmas. Serbijos represijos šiame krašte sukėlė baimę Slovėnijoje, Kroatijoje bei Makedonijoje ir padarė įtaką tenykščio nacionalizmo audringam atgimimui. Serbiška ir kroatiška agresyvi nacionalistinė retorika stipriai paveikė visas tris Bosnijos ir Hercegovinos etnines grupes, paskatindama musulmonus ieškoti savo ypatingo etninio identiteto. Serbų ir kroatų nacionalizmo atgimimas devintame dešimtmetyje aiškiai parodo, kaip glaudžiai nacionalizmas susipynęs su vykdoma valstybės užsienio politika.

Galime netgi nupiešti tam tikrą teorinę schemą²¹. Poreikis pasiekti nacionalinę vienybę išreiškiamas per radikalų atsiribojimą nuo kitų tautų (pageidautina kaimyninių, nes įsivaizduoti jų grėsmę paprasčiau). Nacionalistinė vienos valstybės retorika bei veiksmai neišvengiamai sukelia atsakomąją reakciją ir nacionalizmo ideologijos stiprėjimą kaimyninėse valstybėse. Tokia reakcija pateisina savų ir priešų išskyrimą bei tolesnį valstybinės valdžios ir tautinės vienybės stiprinimą. Taip grįžtama prie pradžios ir gali tęstis gana ilgą laiką, nes šiuo metodu nuolat galima pateisinti savo veiksmus. Tai yra vadinamoji save išpildanti pranašystė: jis blogas, aš elgiuosi su juo kaip su blogu, jis atsako kaip blogas, aš teisis.

Galima manyti, kad nuolatinė konfrontacija tarp Serbijos ir Kroatijos (dažnai netiesiogiai, bet per Bosnijos konfliktą) didele dalimi prisideda prie vadovaujančių partijų populiarumo ir legitimacijos.

Išvados

1. Serbų ir kroatų nacionalizmas pradėjo formuotis XIX a. viduryje, tačiau skirtingomis politinėmis ir istorinėmis sąlygomis. Susiformavus kitokio pobūdžio nacionalizmams, pažiūros į bendros valstybės formą nesutapo, o tai lėmė bendros monarchijos ir pokario Socialistinės Federacinės Respublikos nestabilumą.

2. Jugoslavijos SFR krizė paaštrėjo devinto dešimtmečio pradžioje, tai pasireiškė makroekonomikoje (masinė bedarbystė, hiperinfliacija, pramoninės gamybos smukimas, užsienio skolos didėjimas, gyvenimo lygio sumažėjimas) bei politinėje-ideologinėje sferoje (legitimacijos krizė, vyraujančios ideologijos nestabilumas)²². Šios problemos sudarė prie-

laidas atsirasti ekonominiams nesutarimams, paruošusiems dirvą politiniam nacionalizmui.

3. Serbijos nacionalizmas iš pat pradžių buvo linkęs į ekspansiją, tuo tarpu kroatų nacionalizmas XX a. pabaigoje turėjo keletą fazių – nuo liberalaus iki ekspansyvaus.

4. Paskutiniųjų metų tiek serbų, tiek kroatų nacionalizmui būdingas suaugimas su valdančiosiomis partijomis, kurios nacionalizmą išnaudoja savo valdžiai pateisinti ir išlaikyti. Abiejose šalyse nėra stiprios opozicijos, siūlančios kitokį nei nacionalistinis kelią, o ir pati opozicija valdančiųjų partijų sunaikiai toleruojama.

5. Nacionalizmo įsigalėjimą galima aiškinti ir socialiniu-psichologiniu autoritarinės komunistinės sistemos palikimu. Tai leidžia paaiškinti silpną demokratinę opoziciją ir nacionalistinės ideologijos sėkmę.

6. Nepaisant neabejotino sąryšio tarp Jugoslavijos tautų nacionalizmo, kiekviena iš šių tautų turėjo savitą nacionalizmo atgimimo bei vystymosi specifiką. Tačiau kroatų nacionalizmas, turėjęs ekonominio, liberalaus ir gynybinio pobūdžio nacionalizmo fazes, nuo karo Bosnijoje pradžios įgavo ekspansionistinį charakterį. Tuo jis panašus į serbiškąjį XX a. pabaigos nacionalizmą.

Išnašos

- ¹ Gellner E. *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press, 1983, p. 1.
- ² Barrington L. W. "Nation" and "Nationalism": The Misuse of Key Concepts in Political Science. - *Political Science & Politics*, XXX, No. 4 (December 1997), p. 714.
- ³ Tai patvirtina ir M. Lazić tyrimo duomenys, pagal kuriuos 1989 nacionalistines pažiūras reiškė 17% kroatų ir 4% serbų. Žr. Lazić M. Inter-Ethnic relations in Serbia. - *Anthropological Journal on European Cultures*, 1995, Vol. 4, No. 1, p. 76.
- ⁴ Gotovska-Popova T. Nationalism in postcommunist Eastern Europe. - *East European Quarterly*, XXVII, p. 181.
- ⁵ Hobsbawm E. J. *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p. 164.
- ⁶ Lederer I. J. Nationalism and the Yugoslavs. In: *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle and London: University of Washington Press, 1968.
- ⁷ Sugar P. Nationalism in Eastern Europe. In: Hutchinson J. Smith A. D. *Nationalism*, Oxford: Oxford University Press, 1994, p. 177.
- ⁸ Plg. Hall J. A. Nationalisms, Clasified and Explained. In: *Notions of Nationalism*, Budapest, London, New York, CEU Press, 1995.
- ⁹ Sofos S. A. Culture, Politics and Identity in Former Yugoslavia. In: *The Nation-State after Communism*, p. 261.
- ¹⁰ Berlin I. *Vienovė ir įvairovė*, Vilnius: Amžius, 1995, p. 56.
- ¹¹ Panašus procesas vyko ir 1988-89 TSRS, kai Pabaltijo valstybės ruošė ekonominio savarankiškumo projektus, tikėdamos, jog Centras jas išnaudoja ir savarankiškumas ūkio srityje leis joms suklestėti. Taip pat ir Kvebeko atsiskyrimo šalininkai tvirtina, jog Kvebekas be Kanados gyvens geriau.
- ¹² Žr. Igrić G. In *Serbia, Tragedy Without Catharsis*. - *Transition*, Vol. 4, No. 2 (July 1997).
- ¹³ Aljansas tarp komunistinių ir nacionalistinių politinių grupių būdingas ir kai kurioms kitoms posocialistinėms valstybėms, pvz., Rusijai. Plg. Flenley P. From Soviet to Russian Identity: the Origins of Contemporary Russian Nationalism and National Identity. In: *Nation and Identity in Contemporary Europe*, London and New York, 1996, p. 226.
- ¹⁴ Verlogene Partisanen. - *Der Spiegel*, Nr. 41 (1997), p. 169.
- ¹⁵ OMRI DAILY DIGEST, No. 199, Part II, 14 October 1996.
- ¹⁶ Gotovska-Popova T. Nationalism in postcommunist Eastern Europe. - *East European Quarterly*, XXVII, p. 178.
- ¹⁷ Pusić V. Uses of Nationalism and the Politics of Recognition. - *Anthropological Journal on European Cultures*, Vol. 4, No. 1, 1995, p. 52.
- ¹⁸ Tai gana tipiškas nacionalistų argumentas, kai siektinos nacionalinės valstybės teritorija apibrėžiama ne tik nacionaliniu, bet ir istoriniu principu. Tačiau tuomet iškyla klausimas, kaip istorinę teritoriją suderinti su tautinės valstybės idėja? Dažniausias atsakymas: gyvenančios istorinėje teritorijoje tautinės grupės esančios nenatūraliai susiformavusios.
- ¹⁹ OMRI DAILY DIGEST, No. 199, Part II (October 1996).
- ²⁰ Lazić M. Inter-Ethnic Relations in Serbia. - *Anthropological Journal on European Cultures*, 1995, Vol. 4, Nr. 1, p. 76.
- ²¹ Plg. Häckel E. Ideologie und Aussenpolitik. In: *Händwörterbuch Internationale Politik*, Opladen: Leske und Budrich, 1993.
- ²² Plg. Furkes J. Der unaufhaltsame Aufstieg des Slobodan Milošević. In: *Jugoslawien: Ein Staat zerfällt*, Hamburg: Rowohlt, 1991.